

Desafíos para la evaluación en educación media superior: primero jóvenes, luego estudiantes

Dossier nacional

Rodolfo Tuirán
Yoloxóchitl Bustamante
Miguel Székely
Miguel Ángel Martínez
Héctor Morales
José Antonio Pérez
Luis Antonio Mata
Leticia Pogliaghi

Perspectivas internacionales

Colombia, Chile
Italia, Perú
Polonia, Uruguay

Voces del INEE

Teresa Bracho
Margarita Zorrilla
Giuliana Mendieta
Mariana Castro
Lizbeth Torres
Adriana Dander
Jorge Hernández
Eduardo Backhoff
Francisco Miranda

Crónica

Magali Tercero
Pedro Mejía

Contextos y proyectos

Subsistemas de educación media superior
Programas Estatales de Evaluación
y Mejora Educativa

Con suplemento especial:
*Pautas para el acompañamiento de
los Programas Estatales de Evaluación
y Mejora Educativa*

Con textos traducidos
al mixteco de la costa de Oaxaca

Artículos

en lenguas indígenas

*Nu vachi tiñu cha cuu chi cuenda
cha sanihin tiñu chi ñivi cha
sanahan chi ñivi cha sacuaha iin
sicuela cha cuu chi: Vatiñu chi
tuhun cha cahan ñivi ñuun*

Mixteco

Nu quitsa'a ka'vi nyiko ra Pedro bachillerato

Tsa yatyin ña maa kumi nyaá una millón (4.9 millon) kuví ra kuaty tsa ka'vi kuenda nivel medio superior, utsa cientu usti kumi mil nyaá iin ciento uñi xiko tsa'un (693 077) kuví ra kuaty nakoó ji'ni escuela tsa ta'an ta'an kuiya 2014-2015 (INEE, 2017), tun ña kuñi ka ra na'a ka'vi ra, ¿náa kuenda, tyin vasu ndi maa tsa ya'a kua'a kuiya tsa quitā ra escuela, kuñi nyiko ra ka'vi ra bachillerato? Tye'en katyí ra Pedro nu tyaa ra tutu tan tsa'á kuenda ra náa kuenda iin ra tyuvaa kuñi nyiko ra ka'vi ra.

PEDRO MEJÍA MERINO
Oficial de seguridad del INEE

Nu quitsa'a tsi

Yu'u Pedro Mejía Nañi, vu xiko u'un kuiye, nuu oko febrero ñii kaki kuiya 1971 ii tu'u ñuu nañi yuku yo'o ñuuu kaa ndoo nuu ndúa.

Ñi sa'ni ñuu ña ika nchaka ña'a saa nda'vi vaa, ika si yi'i sicuela primaria, kua'a sana sa nda'vi iyo ñuu kaa sa'a si'i ña'ni nchisa si nchaa sa'in taa sa'i sicuela ta ñañi mochila kumi ñi ku xuu da'i sa'i si'i libru o tu nuu nche'e soke basquetbol siki si'i sa'a taka ñii ta ñiki sa'a sa chiñi uxi uu kuiye ii tu'u ñuu nañi Santa Rosa de Lima, yachi ñii ndoo ñuu yu'u chiñi ñu'un ika ma ñi ra tasi tikuaya, peru, tinana ta meloñi.ndi ku'u iñi yu'u ña ndoye ni ii caja tikuaya sii nday sii caruu,ika ki wi uu xiko uu centavo saka nai ii in kiwi sa'a chint uu vicha ta ñi saka nai iñu pesu, sinai ii taa na ki'n u'un pesu, i ka kiuya yu'u sa'a chiñi taa si kua'i.

Ña'ni sa'ma si koo sii, uu ta'a ñi kamisa ta ii tisa'a Cuenta ñii vicha sicuela, yu'u kuñi vee kasi sa sasi compañeru hora kita

ndii recreu, soko ñaa ku sii ni may ñaa sa'a chiñi ña'ni xu'u sate. Ndi ku'u iñi ta'a vaa iñi ii tu'u paa nañi submarino, ndii ku'u iñi xi'na ka maa ika sate, nchaa vichi yaa ndii kisi iñi sate submarino kaa.

Kivi ñi si yi'i qunito grado ña ñi'i xu'u sate uniforme saa naa ki'i ndii bandera, ñii ya'i sexto grado inka nchiko sa'a ñaa kuu ma sate uniforme sa ku na ki'i si'i certificado, kaa ndi'i kaa compañero yi'i, raa uniforme raa ii tu'u ñit ma yuu ña'ni maa saa yi'i, ñi ndaka tu'u ña maestra sii çatu ñaa kua kuu nchaa madrina ku? Ña kuu cha'vi ii mesa cuu nchaa ña madrina.

Ñaa cuenta ña si kua'a kee

Yu'u naka y sicuela ña ti nchee ma sutu si, ma sutu. Yii iñi ra ka vachi ra Yii ta'a si sa'a chiñu ra sii ku'u ta ña'a ve'e ta'a si ndoo saa cuenta. Ika cuenta suti ndi xa ra ra, kivi sa'i sicuela, kachi ra si'i nuu ika kita sa kasi ta sa'a chiñu sii ku'u, ika kita sa kasi, ñii sa ki'vi, ña'ni ka ma sa ndoo kasi yoo, ndi ko'u iñi si'i sa'a kasi ta'a tana sa ka su ti sii ku'u.

Ndi ku'u iñi ve'i ñi ku lámina cartoo, cua'a va sa nda'vi nchika ve'e nda'a ndii nda'a ñii ñi ku iñi ndoo sii, taka ñii nda'a kivi saa ku'va ki sa'a si kua'i ta uxi kumi kuiye ndi'i sicuela, ñi kuñi kee si kua'i ta ka'nu ka sii va'i si may soko ña ku. Ndi ku'u iñi sii koo iin tu'u sinduche, cachi ra si'ii vachi kua tii nchee ra sii, sii va ñi kuñi vachi va inka ñuu kuu ra, ñii chaa kuachi ñi ra vachi ña va'a yi'i siñi sivi nu acta de nacimiento ña ii ñi apellido yi'i kua nu'u nchike ñui nda'xi vaa kuñi, ika cuenta ñii ki't ñaa si'i vachi ñaa sa'a kau'u sikua'i.

Ki sa'a sa chiñu nchike si ku'u, ta ñii sa'a nchike ñuu Santa Rosa de Lima ki sa'a na'me inka sa'a, ña'ni estudio, qui sa'i sachiñi ma nu choso yo, chiñu yuu ñiku choso yoo nducha nu tasi paya, tipaya ka ñi tasi ma'ñu tikuaya, ya'a tractor si'i rastro sii ta kua'a va iñu ndoo nchee nu ñu'u kaa, yu'u sa'a chiñi si'i sa'a taka ñii ta kua'a va iñu kaa ka sa'i ñi kuu, ña kuu kunchaa nchisa sa'i vachi kuxi va nduu ñu'u ka ta ma nduu chicle ma.

Chiñu sai sii va kuaachi

Ma chiñu sii ra kuachi saa iyo ndatu sii kua'a. Ñaa sii va'a ra nda'ra ra arpochar

vachi sa cuenta yu'u ii privilegio kuu ya ña kandt't yoo iyoo o kuu ku'ba o iyo oportunidad ka kuu sikua'a. Yu'u kumi se'i iyo, uñi raa saa ndi'i si kua'ra estudio raa nivel medio superior taa ra lu'lu ixi ii kuiya ra ta sexto primaria yi'i raa, kachi si'i se'i atú kuñi ka ra sikua'a ra yu'u kua tii nchey sii raa nda'ra yu'u ña'ni oportu- nidad si koo sii.

Ndii ku'ru iño yoo septiembre kuiya 1997 ñii ya'a tachi paulina ndt't ma situ nducha ta ñi ndt't ñii chiñu ñe'ni ka chiñu si koo, sa'a ñii chii nda'sii sii o si va'i probar suerte ñuu coyo, nii say coyo si'i ii tu'u ñii caja carton, 27 kuiye taa ñaa kuu' ka'i sa'a, ytt ñi kaa kuuu ka'i saa kua'ni uu ta'a kai.

Ytt va ka ñi kuu soko cha'vi nchoo si nchoo ñii ndt't secundaria sa cuenta policia auxiliar taa vichi si kua'i nivel medio superior si ndii ytt va si nchita ñii, vachi sika iñi koto ku nu kuy ta ttt st't nuu sa'a nchiñi, ñaa ii saa si'i va'a yoo dedicar estudio, soko kua chi'i ve chiñu saa ndi'i escuela vachi a tu ña'ni estudio ña'ni ma saa kuu yoo ñaa ytxt yaa, na ku'xe cha'vi nchoo sii maestro vachi kuu nchee jaa iñi va sii vachi ytt jana si kua'a yoo atu saa sa'nu yoo. €

Nu tsa'a kuenda

INEE (2017). *La Educación Obligatoria en México. Informe 2017*. México: INEE. Tand'i'i maa kuvi kuvi nanduko ndo nu: <https://goo.gl/zfoJCK>

NDUSU YO

Escuela kuenda tani Amerika Latina, ña tsa'a tsi tsa tsiñi ñu'u tsi ra kuatyí na'a ra

Nditsin xaan kua'an ndukua'a ra kuatyí na'a ra tsa ña kuñi ka ka'vi, yakan kuenda natu'un ta'an ra yi'i nda'a kuenda Escuela tyin kua natu'un ta'an ra na'a, náa kuenda ña kuñi ka ra kuatyí na'a ra ka'vi ra na'a. “Katyí ra tsa tyaq tu'un i'ya na'a ra, yoñi kutuñu iñi tan nduku tu'un náa kuenda ña kuñi ka ra kuatyí na'a ra ka'vi ra na'a vityin tan nakoó ra na'a escuela”.

TERESA BRACHO GONZÁLEZ
Consejera de la Junta del INEE
tbracho@inee.edu.mx

FRANCISCO MIRANDA LÓPEZ
Titular de la Unidad de Normatividad y
Política Educativa del INEE
fmiranda@inee.edu.mx

Nñi América Latina, tan Ñukoo'yo, tsa tsitó maa yo tyin vityin kua'a xaan ra nyi'i tan ra kuatyí na'a ra qui'ví ra na'a ka'ví ra na'a, ka'ví ra na'a tsa kuví bachillerato o preparatoria (EMS) tyin ña ya'vi kan. Ta'an tsana'an, ña kua'a ra kuatyí na'a ra tsaa ra na'a ka'vi ra na'a tsa kuví media superior. Tan vityin kua'a xaan ra na'a ka'ví. Tse'e jana'á tsi yo tyin kua'an ndukua'a ka nyivi kuatyí ka'vi. Tan tsi'in tse'e nye'é tuku yo tyin ndi iyó kua'a ra kuatyí iyó tsa'un tan tsa'un uvi kuiya tsa kuñi tsi qui'vi escuela.

Tan tsa kuenda tsa ndukua'a ka tsa kuví EMS, quita'a tsa nasama ku'va iyó tsa jasiquí ra nyi'i na'a ra nu kuví ve'e escuela, ku'va ja'a tyiñu ve'e escuela, tan ku'va jakua'a tsi ra na'a tan tandi'i ka maa ku'va iyó. Tan yii xan kuvi, ña kuvi ka ja'a tyiñu va'a ra na'a. Tan tsi'in tse'e

kua'a xaan tsa yii iyó tsi'in ku'va ka'vi ra kuatyí na'a ra, tsa ña ya'a ra na'a, tan kuiya ra na'a, nakoo ra na'a tsa ka'vi ra na'a tan ndoo i'ñi ra na'a tsi'in kan.

Tan tumaa kaa'an tsa ji'na ñi i'ya, katsi katyi tsi tyin nasama ku'va ja'a tyiñu tandi'i maa escuela tan nduku ra na'a nakaa “kua ka'vi ra kuatyí na'a ra” nasama tandi'i maa nu iyó tsa kuvi EMS kan. Tan tse'e tsa'a ku'va nye'e ra na'a tan nduinduku ku'va natu'un tyiñu, tan takan ñi kuvi tuku ku'va kutu'va ra kuatyí na'a tan kutuñi iñi ra na'a ku'va iyó ra na'a un ka'ví ra na'a tan ku'va koo ra tsa kuvi ra kuatyí.

Tsa yii kuenda ku'va iyó ra kuatyí na'a ra

Tsa qui'vi ra kuatyí na'a ra escuela ña kuvi jaña nda'a tsi ra na'a tyin kua'a xaan tsa yii kua ya'a ra na'a. Kuvi naa ta'an ra na'a, kuvi kañi ta'an ra na'a, ka'an nyaa ta'an ra na'a tsi ra na'a, tan tsa katyi yakan tan ña kua kuñi ka ra na'a ka'vi ra o ku'un ra eskuela. Tan yakan kua kasi nu kua ñi'i ra iin ndatu tsa kutu'va ra na'a iin escuela va'a, escuela tsa kuvi ku'va tsa tsiñi ñu'u tsi ra na'a.

Ku'va iyó ra kuatyí na'a ra jana'a kan nandi'i maa tsa yii. Ra tyuvaa kan taa'an tsi koo ra ku'va “kuiya ra” vasu ndi maa ya'a xaan yii tsa ndi kua kutsa ra na'a. Ta'an ñi ku'va kua ndutsa'nu tsiká iñi ra na'a tan ku'va natu'un ra na'a. Yakan va'a ka tsa nakatyí tu'un tsi'in ra na'a tyin tsa tye'en natu'un tyiñu kua'an nandaa ka kan nye'e nyivi tan ña kuvi nduva'a koo kan tsa induku ñi, tsi'in tsa va'a tan kua'nu kan tsa kuenda nyivi ñuu. Tan ikan kuvi nu nduyii tsa kuenda ra kuatyí kan na'a ra, nye'e ra na'a tundo'o tsi'in tsa kua'a tsa kumañi, nduve tsa iin kuñi ra na'a tan ndu uvi tsika iñi ra na'a ja'a tsa yii kan.

Tatun maa tsa kaa'an nu tsa ya'a yo i'ya, kuta'an ndi'i kan tsi'in ku'va nakoto yo yoo ra kuvi ra kuatyí na'a ra, tan nakaa iyó ra na'a ra. Tan jatyinyee kan tsi ra na'a na kutu'va ra na'a jana'a ra na'a yoo nyivi kuvi ra na'a. Tumaa —náa taa'an iñi ra na'a, naa kuñi ra na'a tan naa taa'an iñi ra na'a java'a ra tsa yuku taxin ra na'a— tan nduku ra na'a inga ka ku'va java'a ra na'a tan ñavin ku'va

tsika iñi nyivi tsa'nu tsika iñi ra na'a. Kua'a xaan ku'va tyi'i tuñi iñi ra kuatyí iyo vityin na'a ra, siin tsiká iñi ra na'a kuenda nakaa taa'an tsi koo tyiñu kuenda ra ndaka ña'a na'a ra. Siin ku'va tyi'i ra na'a ku'va koo ra; siin siin ku'va tsatyíñu ra na'a kuñu ñu'u ra na'a: tan nanduku ra na'a nakaa susii iñi ra na'a, tan ñi'i ra na'a ku'va kutuñi iñi ra na'a yoo nyivi kuvi ra. Tan ku'va iyó ra na'a tan kusii iñi ra na'a tsi'in kuñu ñu'u ra, tan inga ka maa tsa java'a ra na'a. Nyivi ña taa'an iñi ñi ku'va kan, takan tuku ñi Escuela ña taa'an iñi ñi ku'va iyo ra kuatyí na'a ra yakan kuenda ña kuñi ra na'a ka'vi ra.

Tan tumaa tsa katyí yo, tsa tava tsiyo yo tsi ra kuatyí na'a ra tan ña nakoto tsi ra na'a tan ku'va taa'an iñi ra na'a koo ra, yakan jatyañu tsi ve'e nu ka'vi ra na'a tan katyí ra nu ka'vi ra na'a tyin quitá tsiyo ra kuatyí na'a ra, nako'ñi ra na'a escuela, ña quita va'a ra na'a, tan kund'i'i iñi ra jakua'a tsi'in ra na'a. Tsikoo tsi'i tyin ña tyaa ya'vi ra na'a, iyó tsa kaquñi, tsa yii xaan kuñi ra na'a kuta'an ra na'a tsi'in nandi'i ka maa nu jatyinyee tsa ka'vi ra na'a. Tan ña yakan ñi, tsa Kumañi xaan ku'va jatyiñu ra na'a ve'e escuela tsi'in tsa kua'a ra kuatyí na'a ra tan ra tyuvaa na'a ra. Ra tsa ka'vi kuenda ku'va iyó escuela tsa kuvi EMS kan, katyí ra na'a tyin ña kua'a jatyinyee kan tsi ra kuatyí na'a ra. Tan nakatyí tuku yo tumaa katyí ra Francois Dubet tan ra Danilo Martuccelli, katyí ra na'a tyin tsa kutu'va ra kuatyí na'a ra tsitsi ve'e escuela, quitá kan siin siin ku'va, tan ñavin tuku intu'un ñi ku'va tsiká iñi ra na'a, tsa kuenda ju'va ra na'a, tsa va'a kuvi kan tyin jatyinyee kan tsi ra na'a tan koto ra na'a ku'va koo ra na'a nu iyó ra na'a. Tan tsa kuenda tuku inga ra na'a, tyasi kan nu ku'un ra na'a ityi nuu, katyí ra (Dubet tan ra Martuccelli, 1998).

Naa kuenda yoñi ka kuñi ka'vi

Tan ¿Naa kuenda nakoo ra kuatyí na'a ra escuela?, tsa jakoto ra ja'a tyiñu kuenda Sistema de Información de Tenedencias Educativas kuenda América Latina (SITEAL), katyí kan tyin tandi'i maa nyivi tsa tsiká tu'un ra na'a nu tsa'an ra na'a ve'e ñi, tsa iñu nuu na'nu kuenda América Latina (nye'e ndo nu kuvi gráfica 1 ikan vatsi kan), katyí ñi tyin “tun tsa kua kua'nu ra nyi'i na'a ra, nasama naa kuenda ña kuñi ka ra na'a ka'vi ra na'a. Iyo ra na'a ña ka'vi ra na'a tsa kuenda tsa

nduve xu'un ka'vi ra na'a, iyó tuku ra ña ka'vi ra tyin pe'e ra na'a, maa tyin kua'an ndi'i yakan. Tan tsa ñi'i xaan kua'an ityi nuu yakan kuvi tsa ña kuñi ka ra kuatyí na'a ra ka'vi ra na'a, tse'e kuvi tsa ya'a xaan kua'an nandaa ityi nuu”, katyí ra yi'i nda'a tsa nañi (SITEAL, 2013).

Tan tsa ya'a xaan kua'a ra kuatyí i'ya na'a ra ña kuñi ka ka'vi, nakunyaa tandi'i tu'un i'ya nu tutu iyó tan yuku kan Ñukoo'yo, nda nu kuvi seminal Encuesta Nacional de la Juventud kuiya 2000,1 nda kuenda tsa ndi java'a nyiko ra na'a nu kuvi Encuesta Nacional kuenda Deserción en Educación Media Superior,2 takan tuku ñi tumaa tsa'a kuenda ra na'a tsa naqui'in ra na'a sivi nyivi, quivi tsikoo censos nacionales (Bracho y Miranda, 2012).

Tan tsi'in tse'e kua'an ndaa ku'va tsiká iñi ra na'a tsa kuñi ra na'a nduku ka ra na'a ku'va tan naa kuñi tsi katyí kan tan tyaa ra na'a iin ku'va tsa kua natu'un ta'an ra na'a tyiñu naa kuvi tsa jativi tsa ña kuñi ka ra kuatyí kan na'a ra ka'vi ra, tan kua quita nakaa tsa kua'a ra na'a nakoo i'ñi tan nakaa tsa taa'an ñi ra na'a kutu'va. Tan nye'e yo vityin tyin yoñi yoo kutuñu iñi naa kuenda nakoo ra kuatyí na'a ra escuela, kutuñu ka iñi ra na'a náa iyo (o naa nduve) tan tava tsiyo kan tsi ra na'a tan ja'a kan tsa nduku ra na'a nakaa quita ra na'a.

Vityin i'ya, ñavin tsa kuenda ñi ra kuatyí tsa ña kuvi qui'vi escuela ñi kutuñu iñi ndi, tan ndi ñavin tsa kuenda ñi ra kuatyí tsa quitsa'a ka'vi tan nako'ñi nyiko ra naha escuela, tyin vityin ya'a ka kutuñu iñi ndi kuenda ra tsa tsiká escuela tan ña kutu'va ra na'a tumaa taa'an maa tsi —o luxu xaan kunyee ra na'a ka'vi ra na'a— tan ya'a xaan ninu ndoo ra na'a tsi'in ku'va tsikan nyivi vityin, tan ku'va kua'an nasama iyó ñi ka'nu kuenda América Latina.

Tan kuenda ityi i'ya, iin tyiñu tsa ñiñi ka nyehe ra naha kuvi nakaa javaha ra naha tan ña nakoo ka ra kuatyí na'a ra tsa ka'vi ra na'a, nakaa tan ña ninu xaan ndoo ra na'a tan kunyee ra na'a ndi'i ka'vi ra na'a tsa kuvi EMS. Yakan kuenda iyó tsa kuvi beca tsi ra kuaatyí can na'a ra. Tan beca ihya, uvi ku'va ja'a tyiñu kan: tsa ji'na ñi, jatyinyee kan na kua'a ka ra kuatyí na'a ra ki'vi ka'vi; tan tsinu uvi, jatyinyee kan na ña nakoo i'ñi ra na'a escuela. Vasu ndi maa iyó yakan, ña kuñi tsi katyí tyin

kua ndoo ra kuatyí na'a ra ka'vi ra na'a, tan ña kuñi tsi katyí tyin tandi'i kuu kua koto ra ndi nyi'i tan ra tsitsa.

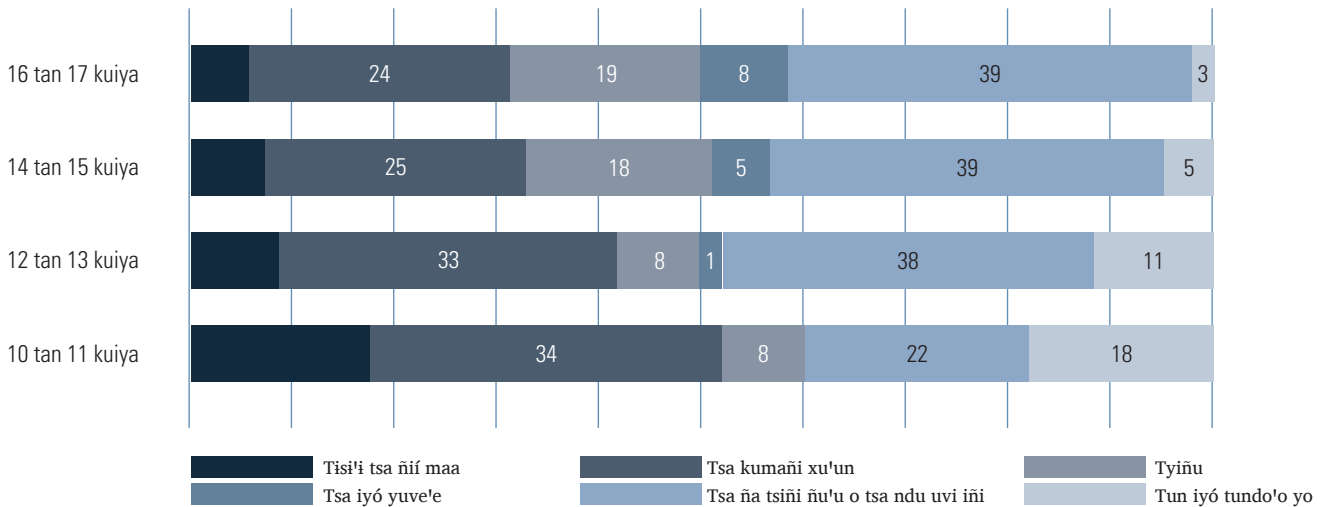
Tan tumaa katyí tsa ka'vi siqui programa tsa nañi Prepa Sí Ñukoo'yo, jana'a kan tyin vasu ndi maa tsi'in tsa yii tan tsi'in tsa nye'e tan jatyinyee ra na'a tsihin xu'un tan tsa'a ra na'a beca, ña tandi'i nyivi ndaa'vi tsa tsiñi ñu'u kan, ñi'in kan. Tyin inga ka ñi tsa nduve tundo'o nye'e ñi'i kan. Programa kan kuví tsa (jatyinyee tsi tandi'i ra kuatyí tsa ka'vi EMS tsi'in xu'un, ña kaa'an tsi tu'un xu'un ñi'i nyivi ra na'a). Takan kaa'an tsa tyaa ñi (Miranda e Islas, 2016). Tan takan ñi katyí tuku tsa nañi'i ra na'a nu katyí tyin vasu ndi maa iyó beca tan kunyee ra na'a ka'vi ra na'a, ña kuñi tsi katyí tyin kua quita va'a ra naha, tyin siin siin ku'va sama ku'va java'a ra na'a, siin ku'va kutuñi iñi ra na'a tsa kua'an ra na'a escuela.³

Nu jaña nda'a tsa jatyinyee tan nu ndoo i'ñi ra na'a tsi'in escuela

Ku'va tsa katsi xaan tsa'a kuenda tsa iyó tyiñu i'ya, ta'an ñi tumaa tsa ka'nu kuvi kan kuenda naniñ tan tsi'in tsa va'a ku'va taa'an tsi quita tyiñu kan kuenda educación media, tan tsa'a kuenda kan tsi yo tyin ñavin tsa luxu ñi kuvi tsa yii tsa iyo nye'e yo tsa kuenda nu ka'vi ra kuatyí na'a ra, yakan kuvi tsa yii xaan ka kuenda tsa jatsiyo ra kuatyí can na'a ra tsi ra na'a tsi'in ku'va iyó ra na'a. Tan tse'e nye'é yo kan nu kuvi ve'e escuela, tsi'in ra maestro na'a ra tan ra kuatyí na'a ra tsa caa'an ra na'a kuenda kuhva iyó tan nakaa jatyinyee tandi'i ka maa tsa nye'e tyiñu kan. Tumaa escuela kuenda —kuiya tsa'un uñi— (siglo XVIII), ra kuvi maestro kuenda -kuiya tsa'un kumi- (siglo XIX) tan ra kuatyí tsiká escuela vityin (siglo XXI). Tan tsa kuenda yakan nu iyó escuela tan ku'va java'a ra jakua'a na'a ra tan ra ka'vi kan na'a ra tsa yatyiñ ña ndu induku kan tsi'in ku'va iyó tsa kuvi “educación básica” tan ñavin ka tsa tyaa na'nu inga ku'va tan kuvi kan iin tsa ka'nu ka kuvi tan kua'nu va'a kan tan tsi'in iin tyiñu tsa kuenda ra kuatyí kan tsa tsa'un tan tsa'un uñi kuiya.

Tsa tsiñi ñu'u xaan ka kuvi tsa nasama ku'va ka'vi ra kuatyí na'a ra —siin maa kuvi tsa ka'an vii yo tan ka'an yo iin ku'va tsi'in nyivi— tan ña yacan ñi siin ka maa tsa kuñi tsi nye'e tyiñu kuenda

Gráfica 1. Naa kuenda nakoo i'ñi ra kuatyí na'a ra eskuela, ku'va kuiya ra na'a. América Latina (iñu taa'an ñuu na'nu, kuiya 2010)

tsa ka'vi kua ndii maa nyivi ñuu, taa'an tsi na janduva'a tandi'i maa tsa tyasi tsa catyi'ya catyi'ya iyo, siin siin maa ku'va iyo kan nye'e nyivi, tan ña yakan ñi kuñi tsi ja'a ndi'i tuku kuenda kua ndii maa tsa tyaa tsiyo tsi ra kuatyí can na'a ra. Tandihí maa yakan iin ñi kuvi can tsi'in tsa tsa'a kuenda can tan tsi'in tsa tsito ra na'a a va'a o ña va'a, jativi kan tan qui'vi tsi'in inga ka ku'va —tsi'in tsa numi ñi tan tsa yii— tsa tsito xaan ra na'a, ku'va tsiká iñi ra na'a tan tsa kuñi ra na'a, tsi'in iin ku'va kua koo kan tan ku'va ñi'i tyiñu ra na'a tsi'in tsa kuvi kuenda tsa jatyiñyee tsi'in nda'a tyiñu tsa kuñi tsi ve'e escuela.

Nda ku'va iyo nu tsiká ra na'a escuela katyí tsi tyin tsa ninu xaan kua'an ra na'a tan tsa nakoo i'ñi ra na'a escuela uvi kuenda kuvi kan: iin kan kuvi, tsa ña tsito ra na'a java'a ra tan tsi'in tsa kua'an naa tsa kuñi ra na'a tsi ra na'a tsa tsikoo tsi ra na'a tsi'in kuenda nu ka'vi ra na'a vehe escuela tan, inga tuku, tsi'in tsa ña cutuñi iñi ra na'a tsa ka'vi ra na'a nu tsicá ra na'a tan ve'e escuela, tan ña jatyiñyee kan tan tsikun i'ñi ra na'a tsi'in kan tsa kua ya'a ra na'a tsa yii kuenda escuela (Brown, s/f).

Tan tsi'in tyiñu tsa ndi nye'e nyiko ra na'a tsa kuenda nakaa iyó ra kuatyí na'a ra (Miranda, 2012) tsa kuenda ku'va kutu'va ra kuatyí na'a ra tan ra tyuvaa na'a ra nuña iin nu ñi'i ra na'a ku'va ndaa tsa kuvi tsa yii tsa iyo kuenda ra

nyí'i na'a ra tan ra tsiká escuela, tsi'in tsa kuñi ra na'a, tsa nyita iñi ra na'a tan tsa tsiñi ñu'u tsi ra na'a, tan tsa kuenda ku'va iyó escuela. Tatun ña kua nduva'a ku'va iyó tse'e, ña nduva'a nu iyó kuee'e kan tan ra kuatyí na'a ra nakoo i'ñi ra na'a tsa ka'vi ra na'a. Tan inga ku'va tuku ka'an yo: tatun ra ka'vi kan ña kutuñi iñi ra nakaa kua'an tyiñu kan, ña kuñi ka ra na'a koto ra na'a kuenda escuela (Miranda, 2012).

Tan nditsin kaa nye'e yo tsa yii i'ya tsa kuenda ra Ñukoo'yo, tsa nduku ku'va ra na'a kuenda escuela naniñu nu iyó nyivi kaa'an sa'an nañi'i ra na'a tan naqui'in va'a ku'va kaa'an kan tan tandi'i maa ku'va tsa'a kuenda nakaa iyó ra kuatyí naha ra tsi'in kuenda nu ka'vi ra na'a nu ndu induku ku'va iyo.

Tan ikan kuvi nu ña nakatsi ta'an kuenda escuela tsi'in ku'va iyó tan ku'va tsika iñi ra kuatyí na'a ra, kua'a ñi ku'va: kuñi maa ra na'a tyin ra jakua'a kan na'a ra ya'a xaan ku'va tsi ra na'a, ña kutu'va ra na'a (o nye'e ra na'a tyin ña kutu'va ra na'a “tsa kuñi tsi”) tan kujutsan ra na'a tsitsi ve'e escuela o ña kunyee ra na'a kua'nu tsa tsiñi tuñi tsi ra na'a nu ka'vi ra na'a. Tan ku'va i'ya, ya'a ka ndu nditsin kan tsa kuenda ra kuatyí tsa ka'vi kan na'a ra, ya'a xaan ka jativi kan ku'va tsika iñi ra tsa sukun ju'va kua'an ñii ku'va iyó nyivi kaa'an sa'an. Ñavin tsi ra ndaa'vi ñi na'a ra jativi tsa yii i'ya, kua'a ka jativi kan.

Ndi maa tsa va'a tsiká iñi ra kuatyí kan na'a ra kuenda escuela tan ka'nu ja'a ra na'a kan tsa kuenda nu ñi'i ta'an ra na'a tan iin ñi kuvi ra na'a tsi'in ra ta'an ra na'a, kua'a xaan tuku ra na'a tsik'a iñi ra na'a chin ña katsi va'a iyó ku'va kuñi tsi tyaa ya'vi ra na'a ve'e escuela tan yi'i tsa'a, tan lugar tsa jatsiyo ra na'a tsa tyasi nu ka'vi ra na'a, ndoo ra na'a nye'e ra tundo'o. Tsa nduku escuela kan kuvi tsa tyaa ya'vi ra na'a, tiin ra na'a tyiñu, ka'vi ra na'a, tyaa iñi ra na'a, tyaa ya'vi tsi ra maestro na'a ra tan tsi ra ta'an ra na'a, maa tyin kua'a ra ka'vi kan na'a ra tan ña jandaa ra na'a ku'va i'ya tyin inga ka ku'va tsiká iñi ra na'a ña jakuvi ra na'a ku'va iyó kan. Nda ku'va nye'e ra na'a, kuyii xaan ku'va iyó ve'e escuela ja'a ra na'a, tyasi tsi ju'va tan ña katsi va'a iyó tsi. Ve'e escuela kan ñavin tumaa kuvi nu nduku ra kumi tyiñu na'a ra tyiñu kuvi kan, nye'e ñi'i kan tyiñu tan januu kan tsa kuvi kan.

Ra kuatyí na'a ra ña kuñi ra na'a escuela, tyin yoñi nduku tu'un nakaa tsiká iñi ra na'a nakaa iyó kuenda ve'e escuela kan; maa ñi tsa jañiñi tsi ra na'a java'a ra na'a ku'va iyó kan tan ña kutuñi va'a iñi ra na'a, tyin nduve iin ku'va kuvi ka'an ra na'a nakaa tsika iñi ra na'a tsa ka'vi ra na'a tan vi'i kuui ka ku'va tsik'a iñi nyivi ra na'a. Tan tsi'in tse'e ndu nditsin nye'e yo ku'va kua'an tsitatu tan nduve naa kuñi ra na'a java'a ra na'a nu ka'vi ra.

Tan ku'va tsiká iñi ra kuaryi na'a ra, tyin ñavin maa ku'va kuñi ra na'a iyó currículo tsa va'a xaan tan tsa ñava'a xaan ñi: ve'e escuela ña kuvi natu'un ra na'a tan ndi ña kuvi jandu iin ra na'a ku'va tsika iñi ra na'a, na nakatyí tu'un va'a tyiñu tsi'in ra na'a, tan maa ñi maa ku'va koo ra na'a tsa'a kuenda nyivi tsa'nu, tan ña kutuñi iñi ra na'a ku'va iyó kan, ñavin maa tsa tsito ra na'a kuvi kan, ku'va tsika iñi ra na'a, tsa java'a ra na'a nu ka'vi ra na'a, ku'va natu'un ra na'a tan ku'va iyó ra na'a. Nu kaa'an kuenda ra kuaryi na'a ra jana'a kan tyin kuñi ra na'a katsiyo tsa tyasi kuenda ku'va iyó escuela, ku'va java'a kan, tsa kutu'va ra na'a ityi tsata nu ka'vi ra na'a.

Tan takan tuku ñi kuenda ku'va iyó escuela tan tsa naku'va kuenda kan kaa'an yu'u ta'an nandi'i ra kuaryi tsa siin siin ku'va kaa'an nyivi:

Ra tsa yi'i nda'a kuenda ku'va iyó tyiñu i'ya tsa yukú ma'ñu tan sukun ju'va ka kaa'an nyaa ra na'a ku'va iyo tsa jakua'a ra na'a tyin ndoo i'ñi ra na'a ju'va tsi'in kan tan ña ja'a va'a ra na'a kuenda ku'va kua'an tyiñu kan ndi'i ñi tsa'a. Tan takan tuku ñi ku'va vatsi ju'va nuu currículum tan ku'va kaa taa'an ra maestro kan na'a ra. Tan tsa kuenda ra ka'vi kan na'a ra tsa ninu ju'va yuku kan kaa'an ra na'a tyin ndaa'vi xaan escuela kan nduve naa va'a xaan iyó kan tan nduve naa kua'a tsikan kan tan tsi'in yakan ndu nditsin tsa ndoo i'ñi xaan kan nye'e nyivi tan kaa'an nyaa ñi kan, tan yoñi kuñi koto nakaa kua'an kutu'va ra na'a. Ña ndu iin ñi ku'va iyó kan tan ku'va naqui'vi kuenda kan (Dussel, Brito y Núñez, 2007).

Ra kuaryi tsa nakoo i'ñi escuela kan, ra tsa ña kutuñi iñi tan ña ñi'i ra na'a ku'va jañiñi ra na'a tsi ra tsi'in tsa ka'vi ra escuela. Yacan kuenda, ñi'i xaan kua'an kaa'an nyaa ra na'a escuela kan tyin yakan ñi kuvi tumaa tsi ra na'a. Iyo ra na'a ña kuñi ra na'a kuta'an ra na'a tsi'in nu kana tsi tsi ra na'a tsa ndoo ra nu ka'vi ra, tan ku'va tsika iñi maa ra na'a kuvi, nduve naa ñi'i ra na'a tsi'in kan.

Tan nu kuvi ve'e escuela kaa'an ndi'i tuku tsi inga kuenda ku'va iyó ra kuaryi kan na'a ra ku'va tsika iñi ra na'a tan ku'va kunyee iñi ra na'a. Tan yakan kuñi tsi katyi ku'va kua ku'un ra na'a ityi nuu tsi'in kan tan tsa tsatyíñu ra na'a iin ku'va tyin takan tan va'a nye'e inga ka ra ta'an

ra na'a tsi ra na'a, nakaa kuñi nyivi tsi ra na'a, na nye'e nyivi tsi ra na'a o nye'e ra na'a tsi ra na'a tsi'in tsa "ñi'in, tsa sii kaa ra, tsa ñi'i iñi ra o ku'va java'a ra" yakan kuvi iin ku'va kuvi nakoto nyivi tsi ra na'a. Takan ñi ku'va natu'un ra na'a, tsa jana'a ra ku'va kaa ra, naa nyivi kuta'an tsi'in ra tan tsa siin siin ku'va kaa ra na'a, tsa tsi'i ra na'a nyixi, tsa kañi ta'an ra na'a, tsa tsaku nduku ra na'a tsi ta'an ra tan tsa jativi ra na'a tsitsi ñuu, tan nandi'i ka maa inga ka ku'va java'a ra kuaryi kan na'a ra tan ve'e escuela kan nduku tsi ku'va qui'i nda'a tsi tsi'in tsa ñi'i tsa ku'va taa'an maa tsi koo kan.

Kua'a xaan ra kuaryi na'a ra quita kaa'an ra na'a tyin kua'a xaan ku'va kua'an nasama tsika iñi ra na'a kuenda escuela, tyin ñavin iin ña ku'va iyó nyivi nye'e ra na'a, tyin nye'e ndi'i tuku ra na'a nakaa kuvi ku'un ra na'a ichi nuu tsa kua kita ra na'a nuu ñuu tsa ña nakoto ra na'a. Tan kaa'an tuku ra na'a tyin ña kua kuvi tyi'i ra na'a tsi ra na'a yuku ra tsitó ka na'a ra, tan ndi ñavin tuku iin nu va'a xaan tan nu ña yi kuu ka. Ju'va xaan kutu'va ra na'a tan yakan kuñi tsi nduku tu'un yo nakaa kua java'a ra na'a tan kita ra na'a ityi nuu.

Tan tsa ya'a xaan ka tsika iñi ra kuaryi kan na'a ra kuvi tsa tyin ña va'a va'a iyó ra na'a tsi'in ra kuví maestro ra na'a tan nduve va'a nakaa kuvi jatinyee kan tsi ra na'a (ku'va ja'a tyiñu ra na'a tan ku'va tatsi tuñi ra na'a). Tatun tsa tyin ña nye'e xaan ra na'a ku'va ja'a tyiñu ra maestro ra na'a, tsitó ra na'a ndaa ra va'a jakua'a tan ndaa ra nduve naa tsito, tan tsiká iñi ra na'a tyin va'a ku'va ja'a tyiñu ra kan na'a ra tsi'in ku'va jakua'a ra na'a tan juvin kutu'va tuku ka ra na'a.

Tsa kuenda ra kuaryi kan na'a ra, ña ndi'i tan tsitó ra maestro kan na'a ra yi ju'va kutuñi iñi ra na'a nacaá iyó tandihi tan ña yakan ñi, tsa ku'va ñi'i ra na'a tunyee iñi tsi'in ku'va jakua'a ra na'a, ku'va ja'a kuenda ra na'a, tsa nyaá ya'vi tan kua'a ka ku'va kua jakua'a ra na'a. Siin ku'va kua'an kutu'va ra kuaryi kan na'a ra tan ña induku tsika iñi tandi'i ra na'a. Tan tse'e inka'nu ñi kuta'an ndi'i kan tsi'in ku'va tsika iñi ra na'a tsa kuenda nyivi tsa'nu tan kuyii xaan kuñi ra na'a natu'un ra na'a tsa yi tsa kuví tsi ra na'a.

Tan tsa ya'a xaan ka kuyii tsa kuenda ra na'a yakan kuvi ku'va iyó ra na'a tsi'in maestro ra na'a, tsa ña kuvi natu'un ra

na'a ku'va kuñi ra na'a, tsa kuñi tsi'in ta'an ra na'a tsi ra na'a tan kunyaa naa ta'an ra na'a tsi ra na'a. Kua'a ra na'a kaa'an ra tyin ña kuvi natu'un ra ku'va kuñi ra tsi'in maestro ra, ña kaa'an tsi'in ta'an ñi ra na'a tan nduve inga ku'va tsa'a tsi. Ra ka'vi kan na'a ra kuñi ra na'a va'a koo ra na'a tsi'in ra jakua'a tsi ra na'a, maa tyin yi'i tsa'a ña va'a va'a maa iyó ra ka'vi kan tsi'in ra jakua'a kan. Nduve maa iin ku'va sii iyo tan ndu nditsa tse'e.

¿Nakaa kuvi nakatyí tu'un yo tse'e tsi'in ra jakua'a kan na'a ra nu nduku ra tyiñu?, ¿A kumañi xaan iin ku'va kutu'va ra kuatyí kan na'a ra tsa kuvi jatinyee tsi ra na'a na kua'nu ku'va tsika iñi ra na'a tan ku'va kua kita ra na'a ityi nuu tan kua kuvi nduku ra na'a ku'va koo ra na'a tsi'in tsa nuña? ¿Najava taa'an ku'va kaa'an i'ya kuvi nye'e ñi tyiñu kan kuenda escuela? ¿Nakaa kuvi jakoto yo tu'un i'ya tan ña yíi kuvi kutuñi iñi ra kuatyí na'a ra? Tyin ra ikan na'a ra kuvi ra tsa yatyi xaan kua kuvi nuu tsi'in ñuu.

Ku'va nu tsindi'i tsi

Nda nu kitsa'a tsito yo tsa nakoo i'ñi ra kuatyí na'a ra escuela ku'va iyó ra na'a, ñiñi xaan kuñi tsi janduva'a yo ku'va tsa tsikoo ju'va tsa yíi nu ñi'i ta'an yo tan takan tuku ñi nanduku nakaa kuvi koo ju'va ka tsa yatyin. Tan ku'va tsa tsika iñi yo i'ya, tsa nditsa tyin kua'a ka ku'va kua kuñi tsi janduva'a yo kan tan tsa ka'nu kuvi kan tsa kuenda escuela.

Nda tsa ku'va nye'e yo kan, kuñi tsi tsa'a yo tsi'in tu'un tsa'a kuenda ku'va kua koo escuela tan tsi'in tsa kua kunyee janduva'a kan tan jandunee kan ku'va iyó kan tan jatinyee kan kita kan ityi nuu, ta'an ñi tumaa beca tan tsa kuvi programa kuenda tutoría tan ku'un tsi'in kan. Tan ña yakan ñi, ñiñi kuñi tsi ja'a tyiñu ka tsi'in tsa natu'un ta'an yo tan tyi'i ñi'i yo tyiñu nu kuvi ve'e escuela.

Tan tsa kuenda tyiñu tsa kua nye'e yo i'ya tsa tsika iñi yo tyin ñiñi xaan kuñi tsi kan, tsa kaa'an ñi yo, kua ndoo iin ku'va kuvi va'a kua nye'e yo ku'va kua tsinu kan:

- **Natyí'i yo ku'va iyó ra kuatyí na'a ra tsi'in ku'va iyó escuela:** Tumaa tsa kaa'an yo, kua tyi'i yo ku'va iyo ra kuatyí na'a ra ndi'i nu iyo escuela yakan kua kuvi iin ku'va kuenda escuela tan kua jatsii yo ku'va iyo ra kuatyí kan

na'a ra tsi'in tsa ñi'i tsa kuenda tsa kutuñu xaan iñi kuenda nandi'i maa, iin tsa va'a, tsa kuiti natu'un tan ku'va java'a ra na'a tan juvin ñi maa tsa iyo tsa tsikoo tsi'i tan tsa yíi.

- **Tyi'i ñi'i ka tyiñu kan nuu tutu tsa kuvi currículo kuenda escuela:** Tatun ra tyuvaa i'ya tan tsika iñi ra tyin tsiñi ñuu tsa kutu'va ra kan tsi ra o kuyatyin kan tsi'in ku'va iyó ra ndi'i ñi maa tsa'a, va'a xaan kua kuñi ra tsi'in tsa kutu'va ra tan ya'a xaan kua ja'a ra kuenda kan.
- **Ki'in yo iin ku'va tsa tsikan tsi tan nu kuvi kuatyí tsi ra kuatyí na'a ra:** Tsehe kuñi tsi induku ñi ku'un kan tsi'in ku'va kua nye'e tyiñu tan tyi'i ñi'i yo tsi yo tsi'in tandi'i tsa kuñi tsi tsa kua nakatsi maa yo. Taa'an tsi jatinyee kan ku'va iyó escuela kan, tyin ra kuatyí kan na'a ra ya'a xaan tyaa ya'vi ra na'a tsa induku ñi nye'e tyiñu tan ku'va java'a ra na'a tyiñu tan ña yíi maa kuñi ra na'a tyi'i ra na'a tsi ra na'a tsi'in ku'va iyó nyívi.
- **Na nduva'a ku'va iyo escuela tsa kuenda ra tsika escuela:** Tun tsa tuvi iñi ra kuatyí kan na'a ra tyin va'a nye'e ra maestro kan na'a ra ku'va kua'an kutu'va ra na'a tsa kuenda maa ra na'a, va'a ka ja'a ra na'a kuenda ku'va iyo ra na'a tsi'in ra jakua'a tsi ra na'a.
- **Na jatinyee tan kua'nu ka ku'va tsa kuñi ra kuatyí na'a ra ca'vi ra na'a:** Tatun va'a kuñi ra tyuvaa tsa kua'an ra escuela tan va'a natu'un ra tsi'in ra ta'an ra, iyo xaan kua kuñi ra tan kua kuñi ra vehe escuela nu ka'vi ra. €

Nu tsa'a kuenda

Bracho, T. y Miranda, F. (2012). "La educación media superior: situación actual y reforma educativa". En Miguel Ángel Martínez Espinosa (coord.). *La Educación Media Superior en México*. México: Fondo de la Cultura Económica, pp. 130-219

Brown, R. y Chairez, M. (s/f). ¿Por qué los jóvenes abandonan la escuela? University of Nevada-Reno.

Dubet, F. y Martuccelli, D. (1998). *En la escuela. Sociología de la experiencia escolar*. España: Losada.

Dussel, I., Brito, A., Núñez, P. y Litichever, L. (2006). *La escuela media argentina: estudio nacional sobre las opiniones de jóvenes y docentes*. Argentina: Fundación Santillana.

Miranda, F. (2013). "Los jóvenes contra la escuela. Un desafío para pensar las voces y tiempos para América Latina". *Revista Latinoamericana de Educación Comparada*. Año 3, no. 3, 2012, pp.71-84

Miranda López, F. e Islas Dossetti, J. M. (2016). "El efecto de las becas en la trayectoria de los estudiantes de educación media superior. El caso del programa de estímulos para el bachillerato universal, PREBU-Prepa SÍ". *Revista Latinoamericana de Políticas y Administración de la Educación*, 3(4), pp. 9-11.

SITEAL (2013). "¿Por qué los adolescentes dejan la escuela?". En Sistema de Información de Tendencias Educativas en América Latina (SITEAL). Recuperado de: <https://goo.gl/nHCSxZ>

1 Encuesta Nacional de la Juventud 2000, Secretaría de Educación Pública, Instituto Mexicano de la Juventud, Centro de Investigación y Estudios sobre Juventud. Tandi'i maa kuvi kuvi nanduko ndo nu: www.imjuventud.gob.mx

2 Consejo para la Evaluación de la Educación del Tipo Medio Superior A.C., Subsecretaría de Educación Media Superior, Secretaría de Educación Pública. Tandi'i maa kuvi kuvi nanduko ndo nu: http://www.sems.gob.mx/en_mx/sems/encuesta_nacional_desercion_ems

3 Nye'e yo tyin tsa jatinyee tsi'in xu'un tsi ra kuatyí na'a ra, ña kunyee can kasi kan na ña nakoo i'ñi ra kuatyí na'a ra tsa ka'vi ra na'a. Takan kaa'an tutu tsa janduv'a ñi tsa tsa'an ñi ve'e nyívi nduku tu'un ñi ku'va iyó nyívi, ta'an ñi tuku tun ka'vi ñi. Tan tsa kuenda tuku ra kuatyí tsa kuñi maa yo tyin ña kua nakoo ra na'a escuela, —ra tsa iyó tan jatinyee jutu ra na'a tsi ra, tan iyó xu'un ra na'an ka'vi ra na'a tan ka'vi ra—, tsa ñi'i ra na'a luxu xu'un, jatinyee kan tsi ra na'a tsa ña nakoo i'ñi ra na'a tsa ka'vi ra na'a, maa tyin ña ka'nu kuvi kan. Maa tyin tsa kuenda ra tsa ndaa'vi na'a ra, ra tsa iyó tsi'i ve'e tan ña tan tsa intu'un intu'un ra—, jatinyee xaan tsa ñi'i ra na'a luxu xu'un. Tan kuví tyi'i tuñi va'a iñi ra na'a tsa ña nako'ñi ra na'a tsa ka'vi ra na'a. Takan kua kuvi tatun ña na ndaa ka tsi'i nu iyó ra na'a tan ña quitsi inga tsa yíi tsi ra na'a ve'e ra tan ku'va iyó ra na'a.

Gaceta de la Política Nacional de Evaluación Educativa en México

Nu vachi tiñu cha cuu chi cuenda cha
sanihin tiñu chi ñivi cha sanahan chi ñivi
cha sacuaha iin sicuela cha cuu chi: Vatiñu
chi tuhun cha cahan ñivi ñuun

Mixteco